

ИЗДАНИЕ
КОНСТА

ИЗДАНИЕ

1911

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ
ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ И ЯЗЫКА
ИМЕНИ НИЗАМИ

НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

ЛИРИКА

АЗЕРНЭШР
Отдел художественной литературы
Баку — 1940

ССРИ ЭЛМЛƏР
АКАДЕМИЯСЫНЫН АЗƏРБАЙЧАН
ФИЛИАЛЫ
НИЗАМИ АДЫНА ƏДƏБИЯТ ВƏ ДИЛ
ИНСТИТУТУ

НИЗАМИ КƏНЧƏВИ

ЛИРИКА

АЗЕРНЭШР
Бəди эдəбият шə'бəsi
Баки — 1940

Редакторлар: *Сәмад Вургун*
М. Н. Раагулузада

Обложка, титул ва коңцовкалары

Рәссам: *С. Власованындыр*

Техредактору: *З. Агаев*
Корректору: *В. Рахимов*

Истеҗсалата ыриламиш 14 VI-10. Чапа
нызаланыш 10 VIII-0. Чап листи 2^а
Учот нарийят листи 1^а. Кагыз фор-
заты 72x 95. Бир чап листинда кет-
миш вурфат 62 964 Тираж 600. Сифа-
риш № 500. Баш Матбуат Муахри-
фин Мүваккилатин № 4451.
Азарнашр № 178.10.

Азарнашр матбэасинда чап олунду.
26-лар адына „Китаб Сарай“, Баки,
Әли Байрамов күчэси.

Мүгэддимэ

Даһи сәнәткар Низами дүня әдәбийятында бөйүк поэмалар ярадычысы кими мәшһурдур. Лакин Низами ярадычылыгы ялныз поэмалардан ибарәт оларак галмыр. О сөз хәзинәсини эйни заманда аһәнкдар вә мә'налы гәзәлләри, рубайләри, мәснәвиләри, гәсидәләри илә дә зәнкинләшдирмишдир. Гәдим шәрг тәзкирәчиләри вә буна- лара асасланан Гәрби Европа вә рус шәргшүнаслары Ни- заминин 20 мин бейтлик бир диваны олдуғуну гейд эдир- ләр. Дөвләтшаһ Сәмәргәндидән башламыш XIX әсрин мәшһур алимн Раагулухан һндайгә гәдәр һамы бу ди- вандан бәһс әдиб мүхтәлиф нүмунәләр вермишләр. Мәш- һур Чехословакия шәргшүнасы Рипка Низаминин 25 гә- зәлини мүәййән әдә билмишдир. Оксфорд, Берлин, Гаһи- рә вә һиндустан китабханаларында «Низами диваны» әд- ланан әл язмалары вардыр. Лакин бу вахта гәдәр бу әл язмалары тәдгиг олунуб чап әдәлмәдийиндән шаирин гә- зәлләри әлм әләминә бүтүнлүклә таһына билмәмишдир.

Низами поэмаларында дәфәләрлә өз гәзәлләриндән данышыр. О, мәшһур фәхрийәсиндә:

«Гәзәлим өтәр гулагдан верәр әргәнун нәвасы
Үзү лалә рәнкли мей тәк әсәрим үрәк ачандыр» де- йә гәзәли сон дәрәчәдә гиймәтләндирир.

Низами «Хосров вә Ширин»ин сонунда да гәзәллә- риндән бәһс эдир. О, өзүнүн Гызыл Арслан илә көрү- шүнү тәсвир әдәркән шаһын мәчлисиндә олан ханәндә- ләрин Низами гәзәлләрини охудуғуну сөйләйир.

«Лейли və Мəчнун» поэмасынын мүгəддимəсиндə исə
ез диваны һаггында даһа айдын мə'лумат верир:

«Бир күн нəш'əлийдим мən дə шад кими,
Дəмлəр ичиндəйдим Кейгубад кими.
Гашларым ачыгды, гəлбимдə гүрүр,
Ше'рини диваны гаршында дурур...
Байраг галдырмышдым сөз зирвəсинə,
Гүнəр лəвһəсини язырдым енə.
Гələм димдик олуб деширди лəли,
Турача донмүшдү тəбиним дили...»

Шаирин дивандан бəһс этмəс, онун əски əлифбаным
бүтүн һəрфлəri илə гафийələнən гəзəl, гəсидə вə рүбан-
лəрдən ибарət бөйүк əсəri олдуғуну кəстəрир.

Азəрбайчанда гəзəl формасында илк дəфə язан Ни-
зами олмамышдыр. Биз Низамидən чох əввəl гəзəl язан
Азəрбайчан шаирлəрини танийырыг. Бу форма Азəр-
байчан поэзиясында эрəб истиласындан сонра яраныб
Азəрбайчан шаирлəri тэрəфиндən инкишаф этдирилэрək
заманəмизə гэдэр давам этдирилмишдыр.

Низамини мүасирлəri вə Низами ярадычылығына
мүһүм тə'сири олан шаирлэр Гəтран, Əбул-үлə, Хагани,
Фəлəки, Мүтəрризидə вə Иззэддин кими шаирлэр гəзəлин
кəзəl нүмунэлəрини яратмышлар.

Мүхтəлиф тəзкирэлəрдən топлая билдийимиз гəзəl, гə-
сидə вə рүбанлэр 700 мисрəэ яхыдыр ки, бу да бөйүк
Низами диванини чох кичик бир һиссəсидир. Топланы-
лан мисраларын чоху гəзəллəрдən парчалардыр.

Бу гəзəллəрин мүһүм һиссəси ашганəдир. Онларда
биз, һəяты вə ону кəзəlликлəрини дуян, ону севən, бə'-
зən кэдэрлənən, бə'зən шадланан һəссəс бир гəлбин чыр-
пынтыларыны, һэрарətли бир шаирин үрək дөйүнтүлəри-
ни көрүрүк. Шаир, айрылыгдан шикайət эдир. Дəрдлəрини,
кэдэрлəрини севкилисинə сөйлəйир, онунла көрүш-
мөйə чан атыр.

Низами өз оригинал ифадələri, кəзəl эпитетлəri,
тəшбихлəri вə гəзəлдə фикир вəһдətини гиймэтлəндир-
мəsi илə мүасирлəриндən фəрглənир.

«Сачлары дагыныгмыдыр, дүнямы, я карым мəним,
Зəррəдən агзыным дардыр, я дили зарым мəним».

Бу гəзəлдə Низами өзүнүн вə севкилисини мүасир-
ийтлəрини мүэйиən ичтимаи һадисə вə предметлэрлə гар-
шылашдырыр. Суал формасында гурулан бу гəзəлин һэр
мисрəи бир мəфһуму тəсдиг эдир.

Эйви заманда гəзəлин бүтүн мисраларында давам эдэн
бир фикир вəһдəти вардыр. Шаир биринчи мисрадан сон-
ра өзүнүн вазиййətини вə севкилисини тəсвирини верир.
Севкилиси белə тəсвир олунур: Зүлфи пəришан, агзы кич-
чик, халы гара, додағы ширин, үзү парлаг, хасиййətи
(тəбиəти) тез дөнən, вəфасы аз, кəзəlлийи чох, гəмзəsi
ган төкən.

Ашиг исə: Иши пəришан, кəмəксиз, күнү гара, сөзү
ширин, фикри парлаг, тален дөнүк, сəбри аз, гүссəsi чох,
көзү ган ағляандыр.

Бурадаки контраст бейтлэр вə мисралар арасындадыр.
Икинчи бейтин биринчи мисрəиндə олан гаралыг, үчүн-
чү бейтин биринчи мисрəиндə олан парлаглыг, дөр-
дүнчү бейтин биринчи мисрəиндə олан азлыг, икинчи
мисрəиндə олан чоһлуг илə контраст тəшкил эдир.

Башга шаирлэр айры-айры бейтлəрин кəзəlлийини əсас
көтүрүрлəрсə, Низами бу кəзəlлийи давам этдирмəклə
бəрəбэр фикир вəһдətини дə гəзəлин сонунə гэдэр да-
вам этдирир.

«Сəрхошлуғ эдэн дөвлət һүшяр олачаг бир күн,
Иллəрчə ятан бəхтим, бидар олачаг бир күн»—

Бейти илə башланан гəзəl дə бу чəһэтдən диггэтə
лайигдир. Бурада бир сыра контраст вар: сəрхошлуғ-

һүшярлыг, ятмаг-бидарлыг, гапалы-ачыг, дилбәр-дилдар вә с.

Низами гәзәлләриндә бир сыра ичтимаи мәсәләләрә дә тохунулур. О, орта әср гаранлығындан кәләчәйә, ишыгылы һәятә бахыр. О, дөврүн зүлматындан гуртармаг үчүн гаршыда дуран кәлкәләрлә амансыз мүбаризәйә чағырыр.

Шаир: «Йол чәтин, дүня гаранлыг, атыны бир яна чәк» мисрән илә башлаян гәзәлиндә «көнүл бағыны бүрүйән гара гаргаларын» говулмасыны вә «сәләт һумаларынын имтәһана» чәкилмәсини истәйир. О, «Чәннәт вә чәһәннәмлә мәшғүл олма, чәһәннәмдин башына аяг бас, чәннәтин үзәринә хәтт чәк»—дәйә дини фикирләрдән узаглашмағы тапшырыр. О, һәятин зиддийәтләрини дүшүнүр, әдаләтә, мәрһәмәтә дә'вәт эдир. Инсанлығын яхшы сифәтләриндән данышыр. Писликләрә вә дин тәһәккүмүнә гаршы чыхыр, ону амансыз сурәтдә тәнгид эдир.

Низами гәзәлләриндә мә'налы, прогрессив фикирләр ифадә олунмушдур. Бир гәзәлиндән бизә чатан парчада:

«Чаванлыг көчмәк үзәрәдир, ондан истифадә эт ки, һеч кәс икинчи дәфә дирилик тапмаячагдыр»—демәсилә бәйүк сәнәткар ислам дининин әсасыны учуран бир көрүшү мүдафиә этмиш олур. «Һеч кәс икинчи дәфә дирилик тапмаячагдыр» демәк, исламийәтин о дүнясыны, һагг-һесаб дүнясыны, мәшһәри рәдд әтмәк демәк иди. Шаир фикрини даһа бәдин шәкилдә белә ифадә эдир:

«Чәфә көрмүш гочаларын бели, онлар чаванлыг күнләрини торпагда ахтардыглары үчүн бүкүлүр».

Низами өз гәзәлләриндә бир сыра әфсанәви адлардан истифадә әтмәклә фикирләрини даһа образлы вә тәсирли ифадә эдир. О, Иса, Хызр, Ибраһим, Давуд, Сүлейман кими гәдим товрат гәһрәмәнләриндән башламыш Фирдәвси «Шаһнамә»синдәки гәһрәмәнләрә гәдәр бү-

түн легендар образлардан истифадә әтдийн кими тарихдә мәшһур инсанлардан да данышыр.

Низами мәшһур фәхрийәсиндә:

«Нәфис языларыма Иби-Мүглә һәсәд эдир,
Низамини яилытмасындан Ибни-Һани гәләтә дүшәр»,—

дәйир.

Низами әсринин мисилсиз лирик шаирдир. О, поэмалары илә янашы олараг гәзәл формасыны давам әтдирмиш вә поэмаларында гөйдүгү ичтимаи, фәлсәфи вә әлми мәсәләләри гәзәлләриндә дә ифадә әтмишдир. Бу гәзәлләр Азәрбайчан лирикасынын инкишафында мүһүмм рол ойнамыш вә Яхын Шәргдә гәзәлин яхшы нүмунәси олмушдур.

Һ. Араслы



Газаллар

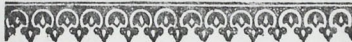


Сәнәм, эй көзүн фэдасы, бизә бир кәтир сәфа сән,
Нә олар бу хәстә гәлбә элә вәсл илә дөва сән.

Мәним истәйим будур ки, сәни кизличә өпәйдим,
Сән о зүлфүнүн гатары, элә дәрдимә шәфа сән!

Фүгәрайә падишаһлар, көзәлим, нәвазиш эйләр,
Нә олар гапында сайсан мәни бир фәгир кәда сән.

Сәнә әһд әдиб Низами, гул ола гапында, эй яр,
Ону говма өз гапындан, она вермә мин чәфа сән!





Һәр кечәм олду кәдәр, гүссә, фәлакәт сәнсиз.
Һәр нәфәс чәкдим һәдәр кетди о саәт сәнсиз.

Сәнин ол чәлб эләйән вәслинә анд ичдим, инан,
Һичринә янды чаным, йох даһа тагәт сәнсиз.

Башга бир яры нечә ахтарым, эй назлы мәләк?!
Билирәм, сән дә дедин: «Йох яра һачәт сәнсиз».

Сән мәним гәлбимә һаким, сәнә гул олду көнүл.
Сән әзизсән, мән учуз, бир һечәм, афәт, сәнсиз.

Нә көзүм вар арайым мән сәни, бәхтим дә ки йох,
Нә дә бир гачмаға вар мәнәдә чәсарәт сәнсиз.

Сән Низамидән әкәр архайын олсан да, күлүм,
Кечә-күндүз арайыб олмады раһәт сәнсиз.



Кечә кечмиш, мәнә кәл бир мәһитабан ол сән,
Эшгинин һәмдәмиһәм, сүфрәмә мейман ол сән!

Дирилик чешмәсидир ләбләрин, эй назлы һикар.
Кетмәмиш чаным әлимдән мәнә чанан ол сән!

Чатма кәл гашларыны, ашигә рәһм эйлә бир аз.
Кәл ахытма ганымы, чан верәчәк чан ол сән!

Саралан чөһрәмә бах, дәрдли синәмдән тозу сил,
Чәкдийим дәрд ки, сәниндир бары дәрман ол сән!

Нә гәдәр од олуб, одлар вурачагсан чаныма,
Бир саат мәчлисимә сүнбүлү-рейһан ол сән!

Какилин ай чәтири, мишк сачыр зүлфләрин,
Гулуям күл үзүнүн, гәлбимә султан ол сән!

Күл үзүн, сәрв боюн бир ени чәннәт бағыдыр,
Гәмә дүшмүш бу Низамийә күлүстан ол сән!





Нә көзәл, нә хош кәлибдир белә даими гәмин, яр.
Ону шадлыға дәйишмәм, әдирәм буна йәмин, яр.

Гәми шадлыға дәйишмәм, буна сән нә чүр бахырсан?
О ширин шәрабларындан даһа хош кәлир сәмин, яр.

Мән оям, бачармасам да сәнә хидмәтим олур чох.
Сән осан, бачардығын вахт мәнә етмәйир әлин, яр.

Дедин: «Истә вәсл мәнән», «Тәләсир өмүр» дедим мән.
Бу өмүрлә вәслә йохдур күманым чатам йәгин, яр.

Сәнә охшамаз көзәлләр, мәләйим, тайын ки, йохдур.
Үрәк өзкәни севәнмәз, буна олжилән әмин, яр.



Вәслин һәвәси өмрүмү сон анә етирди.
Җичран гәминин хәнчәрини ганә етирди.

Карван эвидир гәмли көнүл эшг йолунда,
Бу дәрәд ятағы карваны карванә етирли.

Бошкән кәмиси өмрүмүзүн һейф ону рузкар
Чошгун ләпәләрлә ағыр үмманә етирди.

Тордан гутаран гуш ки, гайытмаз тора бир дә,
Кечмиш өмүрү ким енидән чанә етирди?

Билсән нийә биз билмәмишик гәдрини вәслин?
Чүнки бизи бәхт гәфләтән әһсанә етирди.





Сэнсиз өлүрэм, никар, тез кэл!
Йохдур кэмэк ашикар, тез кэл!
Фэрияд ки, һичрдэн көнүл ган,
Галдым гэм элиндэ зар, тез кэл!
Шадлыг кэтирир, нэ хошду гэмзэн,
Мэн тэк бир эсири вар, тез кэл!
Охла мэни, гашынын каманын
Вэсмэйлэ узатма, яр, тез кэл!
Гэсдин чан исэ кэл ал бу чаныг,
Сэндэн дейилэм кэнар, тез кэл!
Сэндэн бизэ йохса чарэ сөйлэ.
Инчитмэ, битиб гэрар, тез кэл!
Этди сэнэ чан фэда Низами,
Ал, эт бизи бэхтияр, тез кэл!



Кэр грурун йох исэ лүтф элэ, мейханэйэ кэл!
Нэрд атыб, бадэ ичиб, кафэр олан ханэйэ кэл!
Кафэр ислам олар ахтармаясан эйб экэр,
Сэрсэри уймайчаг бейлэ бир эфсанэйэ кэл!
Эйш-ишрэтдэ, күлүм, фүрсэти кэл фот элэмэ,
Һэмдэм ол мейлэ долу нэш'эли пейманэйэ кэл!
Нэ чыхар бош данышыгдан, арайыб кэзмэкдэн?
Дурма, мэрд сөһбэтиниэ мэнзили чананэйэ кэл!
Эй Низами, һэр ики дүня гуру аддыр, инан!
Тэрк элэ! Ашыг исэн яр яшаян дүняя кэл!

98581-47





О мишк телләрин сәнин мәзһәби дилбәри тутуб,
О зүлмкар гәмзәләрин рәсми ситәмкәри тутуб.

Кул үзүнү көрән бәшәр бағлады бел гул олмага,
Өз чанын азад әйләмиш, рүтбәйи-чакәри тутуб.

Бәднәзәрин хәтәсына дүшмәйәсән дейә, сәһәр
Бир дүә әйләдим сәнә әлдә о дәфтәри тутуб.

Лайигин олмасам да мән, яш, гурума дөз, әй күлүм!
Көз яшым ахды сел кими, бах ки, о һәр ери тутуб.

Сәниилә илк довда чаны учуз тутуб, удузмушам.
Әйләмә эшгә һилә сәи, рүтбейи давәри тутуб.

Мәсиһа мө'чүзү кими мө'чүзә көстәрир ләбин.
Сәни Низами Кәиңчәви эшгидә рәһбәри тутуб.



Ашигәм, әмрини вер ашиги наланә, күлүм!
Янына я кәлим әгл илә, я диванә, күлүм!

Нә гәдәр тәндә чаным вар, сәни чандан арарам,
Я өлүб, я етәрәм сән кими чанана, күлүм!

Сәнә дост олдуғума чүмлә шәһәр дүшман олуб,
Мәнә рәһм әйлә бахыб бир белә дүшмана, күлүм!

Һарда көрсәм сәни зүлфүндән өпүб ялварарам,
Ашигәм, ашигә йохдур язы, диван, а күлүм!

Сәнсизәм, бөйлә һала һеч кәси дүшсүн демәрәм,
Етмәйир ярә көнүл, дөзмәйир һичранә, күлүм!



Көвлүм ситәминлә чанә етди.
Аһым оду асиманә етди.

Айрылмарам өлмәйинчә сәндән,
Гәм хәнчәри гәлбә, ганә етди.

Эшги нечә кизләдим чаһанда,
Наләм о бири чаһанә етди.

Карван һалә чатмамыш, йолунда
Көч неvbәти кәлди, чанә етди.

«Көзлә, кәләрәм» дедин, Низами!
Тез кәл ки, заман о анә етди.



Эй күләр үзлү севкилим, сәрви хураманым мәним,
Сән мәним олмасан да бил сәнинләдир чаным мәним!

Үрәк ярла мәшғул олуб, чаным яра тәслим олуб,
Һәр нә эдирсән эткилән, эй күли хәнданым мәним!

Һәтта гылынч әнсә белә төрк эләмәм зүлфини бил,
Бу йолда кәр парчалана бәнди-кирибаным мәним.

Янды дилим су истәрәм, яр янына кәлир көнүл,
Вер дирилик чешмәсини, бад ләби, чананым мәним!

Сән тачысан Әһситанын, кәл баш учалсын, эй никар!
Кәл, Низами десин: «Кәлир һакими девраным мәним».





Үзүн мүштагийэм, эй дост, көрүнмээсэн нэдэн бир ан?
Сэнэ бэндэ мэнэм, сөйлэ сэн олдун кимлэрэ султан?

Чамалынла лэбинчин мэн көзүн тутдум ики шаһид,
Өзүнсэн-һакимим, һәм дүшмәним, һәм шаһидим, эй чан!

Үзүнэ айнада бахсан инан ки, гысганар көндүм,
Амандыр яд нэзэрлэрдэн ону пүнһан тут, эй чанан!

Көзэл бир мүшксэн, эй яр, сәбадән кизлидир сиррин,
Пәришан зүлфүнү чанан сәбадән сахладын пүнһан.

Сәнин мәһләндэ эшг адлы, һәят адлы сулар чағлар,
Сулансын кечдийин йоллар, чичәкләнсин аяғындан.



Һүсүн көзэл айтләри, эй севкили чанан!
Олмуш бүтүн аләмдә сәнин шә'нинә шаян.

Кәл эйлә нәвазиш мәнә, вер бусә лэбиндән,
Чүнки көзәлин бусәсидир ашигә эһсан.

Сордум ки: «Көнүл һардадыр», алдым бу чавабы:
«Һеч сорма, тапылмаз ону ахтарса да инсан».

Рәһм эйлә дөйиб, сел кими көз яшымы төкдүм
Ким, ганым илә әл юма, эй афәти дөвран!

Инсафын әкәр варса, ачыг де, бу Низами
Сәнлә нечә рәфтар эләсин, эй мәһи-табан?

Кәл сөйлә чавабын нә олар сорғу заманы
Әһвалымы сәндән сорушарса Гызыл Аслан?





☆

Көрүн, өнүндә ашигин шири нечә шикар эдәр,
Паләнк кими чаванлары, бир анда бигәрар эдәр.

Чәкиб дә кирпийиндән ох, о эйри яйда сахлайыр.
Нә ишди ки, вурулмамыш бу гәлбим аһу-зар эдәр?

О дилбәрин үзүн көрүб дағытмышам либасымы,
Ичилмәмиш галан чамым ширин-ширин хумар эдәр.

Нечә вәфа тәләб эдим бизим о даш үрәклидән,
Мәним бу шишә көнлүмә дейин о даш нә кар эдәр?

Һәр күн онун вүсәлыны хәял эдиб чан үзүлүр,
О һәр кечә сайыр нә вахт бу көнлү тари-мар эдәр.

Нә гәдри залым олса да, Низами, әл көтүрмә сән!
Күл истәйән тиканла да чәфа чәкиб гәрар эдәр!

24



☆

Енә тобә әвини эшг хәраб этмәдәдир,
Ашиг ифтарыны севда мейи-наб этмәдәдир.

Көнлүмә бир мәләйин севкиси од салды, онун
Ады Зөһрә, күн ону чани һесаб этмәдәдир.

Онун эшг атәши һәр гәлбә кирир, амма нәдән,
Тәк мәним гәлбими атәшдә кәбаб этмәдәдир?

Көзләрин бахды мәнә, сөйләди: «Сәбр эт, сәнинәм!»
Доғрусу сәбр эдирәм, өмр штаб этмәдәдир.

Аһу көзлүләри ятмыш заман облар овчу,
Көрүб аһу көзүнү овчусу хаб этмәдәдир.

Мәсләһәтдир мәни говмагдан исә версин әзаб.
Яр буну яхшы 'дүшүнүшдүр, әзаб этмәдәдир.

Кәр Низамини хәта исә һәлак этдирмәк,
Ашигәм, яр мәни өлдүрсә сәваб этмәдәдир.

25





★

Көзүм айдын, көзүмө сурәти-чанан көрүнүр.
Бахтымын күзкүсүнә сүңбүлү-рейһан көрүнүр.

Аллаһа шүкр эдирәм, эй көзүмүн нури, бу күн
Яр кәлиб көз өнүнә сәрви-хураман көрүнүр.

Яра етмәк ики дүняйә бәрабәр кимидир.
Буу дуйдум, дуорам өйлә ки, ничран көрүнүр.

Сәни бир дәфә көрән дә күсәнир эшгимизә,
Аһ сәни көрмәмәйим онлара асан көрүнүр.

Эшгини чаным илә бәсләди бирликдә көнүл,
Онсуз, эй севдичийим, чан әви виран көрүнүр.

Эй сәнәм, вәслин илә өйлә ки, шад олду көнүл,
Пыртды гәм көйнәйини, күл кими хәндан көрүнүр.

Шадлығындан алышыб янды Низами деди ки:
«Көзүң айдын, көзүмә сурәти чанан көрүнүр».

26



★

Афәрин һүснүнә мән бир белә дилбәр истәрәм!
Кечәләр шәм'и янар, сән кими көвһәр истәрәм!

Од ләбин, уд халын, һәр бири шәккәр кимидир,
Валәһәм онлара мән, бир белә мәчмәр истәрәм!

Дузда чох ләззәт олар, амма ки, ширин олмаз.
Дузлусан һәм дә ширин, сән кими шәккәр истәрәм!

Сәнин эшгинлә төкүб һәр ики дүняны бу күн,
Бу гәдәһдән ичәрәм, бир белә сағәр истәрәм!

Мишк зүлфүн нә көзәл, аләмә әнбәр дағыдыр.
Көр нә хошдур көзәлим, бир белә әнбәр истәрәм!

Бағладын зүлфүнә гул тәк бу Низамини өзүн
Сөйләйир зүлфүн учу бир белә чакәр истәрәм.

27





Дилэйирдим мэнэ сэн бир кечэлик яр оласан!
Өлмэйим һичрин илэ, эһдэ вэфадар оласан!

Көзлэрин ядлары көрдүкдэ күлүр нэркиз тэк.
Бир тикандыр мэнэ гэмзэн, пола гэмхар оласан!

Достлугундан демишэм мэн нечэ дүшмэн эшидиб.
Мэни эгярэ хэчил этсэн, өзүн хар оласан!

Мэнэ дост ол, нэ зэрэр, дүшмэним олсун алэм,
Кимсэдэн горхмарам, анчаг ки, дүз илгар оласан!

Сэн нэ гушсан, нэ саяг мэн сэнэ тор гурмалыям?
Бэлкэ сэн көзлэрэ ав, гэлбэ кирифтаг оласан?!

Шәһәр әһли сәнин эшгиндэ Низами кимидир,
Нэ рәва Әһситанын гисмәтинэ яр оласан!



Сэн осан, ондан да яхшы, мэн дэйишднм чох яман.
Сэн көзәлләшднн, мәнимсә кәичлийимдән йох нишан.

Сэн Хәлилсән, мэн одам, гаршында чан сөнсүн кәрәк,
Мән өлүб кетсәм дә хошдур, сән яша һәр бир заман.

Кәл бизи фәрманла йох, нисафла диндир, севкилим!
Лүтфүнә, нисафына ялныз өзүнсән һөкмүран.

Сән мәнэ дүшкүн дейирсэн, дүшкүнәм әлбәттә ки,
Сән билән олсун көнүл, сән сайдыгын олсун бу чан.

Гуллугунда гул кими дурмуш Низами, рәһм элә!
Һәр ики дүняда көнүм сәндән олсун камирап.

Әсди бир бади-хәзан, солду бағым-бағчам мәним,
Кәл ону шәһләт баһарыла, сәнә галмыш күман!





Мэним тэж көһнэ бир досту нечин гэмхар сахларсан?
Мэнэ эһсэн дейир алэм, нэ яхшы яр сахларсан.

Мэнэ хошдур бу дэрд, чанан, она кэл дэрман ахтарма!
Суал этмэ: «Нэдир халын?» Эчэб бимар сахларсан...

Сэни мэн дост сайырдым, сэн мэни дүшмэн һесаб этдин.
Сэнинлэ фэхр эдирдим, сэн мэни начар сахларсан.

Нэ рэнкдэ сэн олурсан ол, сэнинлэ мэн варам даим.
Эжэр тэсбиһэ майилсэн вэ я зуннар сахларсан.

Мэнэ йүнкүл, ағыр,—һэр дэрд олурса, чэкдирэн сэнсэн.
Нечэ ки, көнлүнэ хошдур, мэни, дилдар, сахларсан.

Сэни даим Низами өз эзиз чананы билмишдир.
Рэвамы сэн ону, истэклисикэн хар сахларсан!



Сэн осан, ондан да яхшы, мэн дэйишдим чох яман.
Сэн көзэллэшдин, мэнимсэ кэнчлийимдэн йох нишан.

Сэн Хэлилсэн, мэн одам, гаршында чан сөнсүн кэрэк,
Мэн өлүб кетсэм дэ хошдур, сэн яша һэр бир заман.

Кэл бизи фэрманла йох, инсафла диндир, севкилим!
Лүтфүнэ, инсафына ялыз өзүнсэн һөкмүран.

Сэн мэнэ дүшкүн дейирсэн, дүшкүнэм элбэттэ ки,
Сэн билэн олсун көнүл, сэн сайдыгын олсун бу чан.

Гуллуғунда гул кими дурмуш Низами, рәһм элэ!
Һэр ики дүняда көнлүм сэндэн олсун камиран.

Әсди бир бади-хэзан, солду бағым-бағчам мэним,
Кэл ону шәнлэт баһарынла, сэнэ галмыш күман!





Бу кечә ятмаг нәдир, хошдур кеф этмәк сүбһәдәк.
Башга күн мүмкүн ятыб да камә етмәмәк, сүбһәдәк.

Каһ сәни чана чәкиб, каһ да көз үстә, әй никар!
Каһ синәмдә, каһ көнүлдә ер дүзәлтмәк сүбһәдәк.

Бир бадамдыр көзләрин, ширин шәкәрдир ләбләрин.
Сәрхоша хошдур мазәнлә ишрәт этмәк сүбһәдәк.

Айрылыгдан мән дүнән гәмләр едим, олчаг кечә,
Башыма вәслин сәнин тач гойду көрчәк сүбһәдәк.

Чаны, әй чанан, удуздум, инди фүрсәт сәндәдир.
Нәгш вур, мейдан оху, нәрд ойна мәрд тәк, сүбһәдәк.

Зүлфүнү бүк төвбә тәк, күн батмамыш бир бусә вер,
Төвбәни зүлфүн кими сындыр да мей чәк сүбһәдәк.

Кәл бу ахшам лүтф элә, динлә Низами ше'рини,
Гапыны бир кимсә ачмаз, бахма, көз чәк сүбһәдәк!



Шәм'и сөндүр дәхи, пәрванә, ки, ярым кәлди.
Күлә бах, агла булут, назлы никарым кәлди.

Кечә... байрам... эдәрәм чанымы гурбан сәнә, яр!
Сәрвәрим, тачы сәрим, бағы-бахарым кәлди.

Гамәтин сәрв сәнин, чәннәти кәздим, тайы йох!
Чакәри олдуғум ол шәһисүварым кәлди.

Һүснүнүн шәм'инә пәрванә дәйиб дөндү күлә,
Атәшим сөндүрән ол лалә үзарым кәлди.

Дедим: «Әй назлы мәләк, сев бу Низамини». Деди:
—Сәнинәм. Әнд эләди, чешми хумарым кәлди!





Руханиләр гибләси олду, бу тәрсайә бах!
Һаны мусалманчылыг—гибләйә, килсайә бах!
Ачдым о бүт өнүндә мән дә бу сәччадәми.
Көр нә вурулдум бүтә, мән кими рүсвайә бах!
Һалгасыны килсәнин кедиб чалдым сәһәрдән.
Хач мәнә верди чаваб, раһиби-шейдайә бах!
Онун о хач сурәти этди мәни бүтпәрәст.
Заһидликдә шөһрәтим дүшдү бу дүняя бах!
Нәғмейи-Давуд кими учалды зәккин сәси,
Санки Сүлейман эви олду бу килсайә бах!
Гибләм онун күл үзү, күнсә онун гибләси.
Рүхсарынын гибләси ишыг сачыр айә бах.
Килсәси көзләримдир, чешмәси көнлүм Һаны.
Чешмәйә тез-тез кәлән көзләри шәһләйә бах.
Гыҗ сәнәдир заһидәм, аләм ашикар билир.
Кизлиндә кафир олдум, инди бу севдайә бах!
Дедим: «Нәдән дөнүбдүр килсәйә Кә'бә», деди:
—Харабәдә кәпч олар, Низами, мә'найә бах!



Енә мейханәйә дүшмүшдү күзарым бу кечә.
Кимсәйә чатмады һеч нәләвү-зарым бу кечә.
Бәлкә ятмышды һамы, мей сатан әсла йох иди.
Я ки, мән һеч нә идим, тутмады карым бу кечә.
Кечә ярсындан өтүб бәлкә бир аз кечмиш иди,
Бир һәриф көрдү яныр одлара варым бу кечә,
Дедим:—Ач бир гапыны,— һәрзә данышма,— деди,—кет,
Бу заман мөһкәм олар бил ки, һасарым бу кечә!
Бура мәсчид дейил, һәр вахты ачылсын гапысы.
Кеч кәлиб; тез демә—вар бурда гәрарым бу кечә!
Бура мүғләр эвидир, бурда һамы мәст дүшүб,
Вар ширин нәғмә, шәраб, шәм'и-никарым бу кечә!
Нә вар аләмдә онун чүмләси һазыр бурада,
Эрмәни, кәбр, мусалманлады карым бу кечә!
Истәсән сән дә мусәһиб оласан онларла,
Һамынын торпағы ол, әй дили-зарым, бу кечә!
Хидмәт эт доғру Әязана, Низами, дейәсән,
Маһмудун мәчлисинә дүшдү күзарым бу кечә.





Һәбәшә бир охшайыркән, көзәлим, о хәтти-халын,
Нә үчүн адын һәбәшдир, хүтәникән ай чәмалын?

Һәбәши мәнәм ки, янмыш ганы чисмимин сәрәсәр,
Сәнин ағ синән күмүшдүр, Хүтәнә етәр мисалын.

Хүтәни кими үзүн ағ, гарадыр сачын һәбәш тәк,
Сөйлә һансыдыр вәтән бәс сәнә бу ики маһалын?

Һәбәши ағ үзлү олмаз, хүтәниләр исә дузлү,
Һәми ағсан, эй һикарым, һәми дузлудур висалын



Сачларын дағныгмыдыр, дүнямы я карым мәним?
Зәррәдән ағзынмы дардыр я дили-зарым мәним?

Кечәми, гәлбинми я һалыммы я халын гара?
Бал ширинми я ләбин я инчи күфтарым мәним?

Айла күн парлагмыдыр, фикринми я руйин сәнин?
Тәлеимми тез дөнән, рә'йин я рузкарым мәним?

Сәбрим азмы, я көзәлләрдә вәфа, я сәндә шәрм?
Һүснүн артыг я бу һәдсиз гүссәм, азарым мәним?

Көзләрим чох ган төкүр, шаһын гылынчы, я фәләк?
Де гылынч кәскинми, гәмзән я ки, базарым мәним?





Пол чэтин, дүня гаранлыг, атыны бир яна чэк.
Бир заман вардыгы кэл чан эвинэ вичдана чэк.

Гов көнүл багча-багындан бу гара гаргалары,
Имтаһан эйлэ, һүма гушларыны мейдана чэк.
Көндүмүн мәһрәми олдунса күлүм пәрдәни ач,
Һикмәтин шәрбәтини ал, башына мәрдана чэк.

Әһли-руһ мәчлисинә кәлсән ағыр олма, күлүм.
Саги тәк, ал шәраб ич, һәр ишини сәһмана чэк.

Гайил олма нә чәһәннәм, нә дә чәннәт ишинә,
Әз чәһәннәм башыны, бир дә гәләм ризвана чэк.

Кәр ки, руһ аләминни һикмәтинә чатды эһин,
Әрши титрәт фәләһин ипләрини мәстана чэк.

Кет гәдәмсиз о йолу, сурәтини көзсүз кәр,
Сөзүнү диллә демә, бадәсини кәл чанә чэк.

Әй Низами, бу гәдәр сирри ки, сән сөйләмисән,
Аһлаян йохса ону, гәлб эвинә, пүһһана чэк.



Сәрхошлуг әдән дөвләт һүшяр олачаг бир күн.
Илләрчә ятан бәхтим бидар олачаг бир күн.

Галмаз бу гапы бағлы, вар һәр кечәнин сүбһи,
Дилбәр бу саяг кетмәз, дилдар олачаг бир күн.

Әғярымы чананым охшарса бу күн, әлбәт,
Бу севкили көзләрдә о, хар олачаг бир күн.

Мән кафири-әшг олдум, билдим бу бәһанәйлә
Бойнумда онун зүлфү зүннар олачаг бир күн.





Нэ хош чандыр, о чан чан раһэт эйлэр
Нэ дэрвиш, бэлкэ султан раһэт эйлэр.

О шухэ гисмэт олсун гой көзэллик,
Ләбин дишлэркән инсан раһэт эйлэр.

Нэ хош мэтбэх, нэ артымлы газандыр
Ки, дэ'вәтсиз о меһман раһэт эйлэр.

Пәришанлыг бүтүн өмрүндә көрмәз
О кәс ки, бир пәришан раһэт эйлэр.



Эшг дер: «Ат Қә'бәни, кәл талиби-бүтханә ол!»
Өмр эдир чанан ки:—Ашигсән әкәр, диванә ол!

Эшг зәнчир истәмәз, азад яшар һәр гейдән.
Сән ки, эшгә ашинасан һәр шейә биканә ол!

Данә ол, гәм гушларычүн яр куйиндә, көнүл,
Ярә етмәк истәйирсән шәм'инә пәрванә ол!

Истәсәи чанан янында бир күн олсун сөһбәтин,
Сән дә дилләрдә Низами тәк, чалыш әфсанә ол!





Эдэрсэ ашиги чаһил мэээмэт,
Она гиймэт верэр арифлэр элбэт.

Чаһанда эшгдэн башга нэ варса,
Кэдэрдир, гүссэдир, дэрддир нэһайэт.

Һэр ағлар көзлүйэ ашиг демээлэр,
Үзүндэ ашигин вардыр аламэт.

Башындан кечмэйэн ашиг дейилдир.
Часарэт истэр ашигдэн мәнэббэт.

Кимин ки, вар чаһанда бөйлө яры,
Ики алэмдэ эйлэр истираһэг.

Эй ашиг, кеч башындан яр йолунда,
Дағылсын гой башындан дэрд-мөннэт!



Гәсидәләр



Чыхды һәм зәнкин сәдасы, һәм дә көчдү кариван.
Бөйлә йығнагдан кәрәк чан мүлкүнә олмаг рэван.

Гоншумуздорса тәмә, вардыр билик тәк дарғамыз.
Нөйләр ағ дивләр бизә, вар биздә Рүстәм пәһливан.

Һәм ерин мәнсулу халг илә мувафиг кәлмәди,
Һәм дә улдузларла дүзкүн дөвр гылмаз асиман.

Доғру ол, гур'ана һөрмәт бәслә, горхма чәрхдан,
Чүнки гур'андыр чаһанда мөһдии-ахыр заман.

Һансы шей гур'анда йохдурса, инанма сән она.
Доғру йол кет, гейри шейләрдән узаглаш һәр заман!

Бир адамла башга бир инсанда чохдур фәрг. Одур:
Бир дәмirdән нал, бириндән низә олмушдур әян.

Гара рәнкли һиндлиләр бир нәслә мәнсубдур, фәгәт
Бә'зи оғру, бә'зи сахлар халгы даим оғрудан.

Кирли палтарлар ичиндә гәлби айдынлар да вар,
Бундан өтрү һәр гары күлдә көзү эйләр наһан.





Бәндәликдә сәндән әскикдир бу султанлар һамы,
Бәндә ол бир шәхсә ки, шаһлыгдан онда вар нишан.

Башына әдл илә әл чәксән әкәр бир ачизини,
Нур сачар гәбриш, гиямәтдә оларсан шадиман,
Мәмләкәт залымлара дүшмән олур мәншәр күнү,
Һәр гүю мейданда адилчини олур бир нәрдиван.

Һеч кәсин архындан ичмә, шәрбәт олса кәр сую,
Өзкәнин тәсбиһ нахышлы әкмәйиндән гач, аман!

Көзләриндә нур олуркән, инчәликдән гәм емә,
Назик олдугча ипи мирварынын вермәз зиян.

Ер үзүндән пәрдәни ач, бах әзиз олмушлара,
Башларында көр нә һәнкамә ачырлар һәр заман.

Пәздәкүрдүн тачи үстүндә тикән хырман салыб,
Бир әтәк торпагла долдурмуш башын Нуширәван.

Кә'бәйә кетмәк сәнинчүн инди ки, мүмкүн дейил,
Сән узагдан хидмәт эйлә ярына һәр бир заман.

Та күмүш сафлашмайынча бәлли олмаз рәвнәги,
Чыхмаса мә'дәндән, олмаз лә'лә бир гиймәт гоян.



Вахты кәлмиш, фәләйин зәрләри һейрәтдә олар,
Тутулар ханәләри пәрдейи-зүлмәтдә олар.

Фәләйин кәрдиши рәггасә гадынлар кимидир,
Гой долансын, һәлә бир аз да бу мөһләтдә олар.

Нола йүнкүл доланайды башымыз үстә фәләк,
Йүнкүл олдугча дәйирман даһа раһәтдә олар.

Пәнчәләшсә фәләйин шири илә ер өкүзү,
Бармы онда бу һүнәр, сонра мүсибәтдә олар.

Горхурам, хани үрәкләр долудур дүняда,
Өкүз үстүнлүк әдәр, шир дә хәчәләтдә олар.

Һәр зирәк гуш уча билмәз бу яшыл көйләрдә,
Чох көйәрчин бу яшыллыгда әсарәтдә олар.

Хызр тәк тәрк элә Багдадыны бу дүнянын,
Аягын Дичлә үчүн көрпү ләягәтдә олар.

Сән бир аллаһ илә ол аләми сел басса белә,
Бир түкүн дә, элә зәни этмә, рүтүбәтдә олар.





Нэ заман бахса илан зүмрүдэ көздэн кор олар.
Етсэ гур'ан сәси шейтан мин эзийтэдэ олар.

Доғрулугла ери ки, сэрв тэк азад оласан,
Тәрази арпа гэдэр мишк илэ нүкхэтдэ олар.

Элэ тәрпән ки, яланчы демәсинләр адына,
Доғру олсан, адын хәр өлкәдә шөһрәтдэ олар.

Элэ рәфтар элэ дүния инандыр өзүнү,
Яланын олса да дилләрдә сәдагәтдэ олар.

Тапмаз хәр аһ чәкән синә Қәлимин одуну,
Хызр тәк хәр су ичән санма кәрамәтдэ олар.

Дүрр верәрми ачы дәрә сую ичмәзсә сәдәф.
Бир көһәрчин нә гэдәр гейд илэ мөһнәтдэ олар.

Сән ипәк вер барама гурду кими хәр нә есән,
Ағзынын ширәсинә шаһ тачы һәсрәтдэ олар.

Көмәк эт аләмә аләм дә сәнә дост олсун,
Достун олмазса һәятын да фәлакәтдэ олар.

Сән чаванлыгдә чалыш нәфсини өлдүр ки, илан
Гочалыб әждаһа олдуғча хәсарәтдэ олар.

Фала бах таленинин улдузу бәлкә сөнәчәк,
Нәдир улдуз, о ки, өз бәхтинә һейрәтдэ олар.



Су сызыр күррейи-әрзин бүтүн әтрафындан,
Парляяр ал күнәш алтында тәрәвәтдэ олар.

Бу күнәш сабуна бәнзәр фәләйин тештиндә,
Руһларын палтары ондан бу ләтафәтдэ олар.

Мән бу сабунла юдум әлләrimi дүнядан,
Сән юмурсан юма, өз чанын эзийтәдэ олар.

Әй Низами, башыны даирәсиндән фәләйин
Тез чыхарт, йохса яхан әлдә, эзийтәдэ олар.

Кимиядыр сөз өзү, бәхтин ачар хәзинәсини,
Торпаға дүшсә дә о, зәр кими гиймәтдэ олар.

Бу тәбиәт анамыздыр, ону севсәк хошдур,
Ана ардынча ушаг гәлби мәнәббәтдэ олар.





☆

Мәнәм ол шәһи мәани ки, фәзиләтим әяндир.
Ер илә зәманә һаким һүнәрим бир асимандыр.

Нәфәсим тутуб чаһаны уча сәсли зәнкә бәнзәр.
Гәләмимсә байраг олмуш, о да фәтеһи чаһандыр.

Башымын вугары чатмыш тачына **о** Кейгубадын,
Бу чәләлымын янында нә сарай, нә Курхандыр.

Сөзүн аләминдә анчаг мәнәм өз сөзүндә мөһкәм,
Һүнәрим бу падшаһлыг гапысында һөкмүрандыр.

Үрәйим Мәсиһ отағы, гапысы мөһүрләнибдир
Ки, бунуила сөз гутарды, бу мөһүр она нишандыр.

Мән өзүм фәсаһәт илә охусам Зәбури һәркаһ,
Кәсәрәм о мө'бүдүн мән дилини ки, зәндихандыр.

Билик ордусунда әглим йол ачан бир әскәр олмуш,
Әдәбим айыг-сайыгдыр, о камала пасибандыр.

Бәли, рәһмидән сәхавәт яраныбды, сөз дә мәнән.
Һүнәрим сачар тәрәвәт, элә бил ки, бир чавандыр.

48



Гәзәлим өтәр гулагда верер әргәнун нәвасы.
Үзү лалә рәнкли мей тәк әсәрим үрәк ачандыр.

Бүтүн улдузу көй үзрә һәрәкәтә мән кәтирдим.
Фәләйин шияләсиндә су мәнәм, көй абидандыр

Дәфи чалмарам сәбәбсиз, той олар дәфим чалынса,
Сөзүмүн янында сөзсүз нә ки, чалғы вар яландыр.

Әсәрим шикәст дә олса, о, тәбии бир көзәлдир,
Ширәмин нә хылты варса енә дә о нуши чандыр.

Ени аләм ачды шивәм, она нисбәтән нә варса,
Тәзә сөз дә олса, бил ки, о бир әски даситандыр.

Гәләмим язан заманда һәсәд әйләр Ибни Мүғлә,
Чашар Ибни Һани һөкмән сөзүм орда ки, бәяндыр.

Бир аям, фәгәт үзүмдә ләкәдән нишанә йохдур.
Мәни инчи саймаг олмаз, онун илләти әяндир.

Бәләсан яғы көзәлсә, о мәним дилим тәк олмаз,
Буна чох тәәччүб этмә демә ки, ширин зәбандыр.

Додағым ичазә версә ачылар һәзин көнүлләр,
Нечә ки, баһар һавасы күлү, рейһаны ачандыр.

Мәним һәр бүсәтда, тойда әсәрим охунмайынча,
Ким ичәр һүнәр шәрабын, нә биләр мейи мүғандыр.

49





Нечә ше'ри сән'әтимлә бу гәдәр өйүнмәйим ки,
Бу ләтифчә нүктәләрлә су кими сөзүм рәвандыр.

Тәмизәм, һалалды затым сәдәф илә саф көһәр тәк,
О адам ки, әсли йохдур, бүтүн әләмә зияндыр.

Мән о улдузам ки, дүшмән пуч олар мәни көрәндә,
Җәмән үлдузундан артыг һүнәрим һәсәд йыхандыр.

Сөз атын сәнин, Низами, нә гәдәр ейин кедирсә,
Ағыр олмасын гәмин ки, йорулар атын амандыр.

Бу гәдәр өйүнмәйимдән даһа чох пешиманам мән.
Һүнәрилә лоғаланмаг һүнәр әһлино зияндыр.

Бу хәзинәнин башын өрт, о дағарчығын башын ач,
Сөзүн инчи тәк сәпилсин үрәфайә әрмәгандыр.

Шишә мунчуғун да йохдур бу хәзинәнин ичиндә,
Сәдәф инчисиз, кисән бош, нечә бу көһәр сатандыр.

Бу тәпик ки, дүшмәнимдән мәнә дәйди, көрмәмишдир
Бу әзаблары о накәс ки, чәзасы хизәрандыр.

Гара торпағын дибиндән һаваланмасам көзәлдир.
Һамы елкән ачды кетди, кери галмағым ямандыр.

Мәним һөрмчәк тору илә гәләмимдә фәрг йохдур.
Бәзәйим әяр да олса, о сүмүк гәфәсли чандыр.



Бу нә чүр'әт иди этдим ки, мәнәм сөзүн дуһасы,
Бош өтән бүтүн бу сөзләр дәвә зәнкли каривандыр.

Бу өйүнмәйимлә бир ип тохуяр мәнә бу дөвран,
Бурахар чәһәннәм ичрә, дейәр: «Одда ян, чәзандыр!»

Бу чаһанын өлчүсүйлә мәнә бир дирәм сә гиймәт,
Дәйәрим тәмиз гызылла о чаһанда дөрд гырандыр.

Аман, эй шәрәфли шаһым, мәнә рәһбәр ол һәмишә!
Гутарым бу пис әмәлдән, мәни йолдан аздырандыр!

Бу көнүл сәнин ериндир, ону һифз гыл һәсәддән,
Сән олан мәканә шейтан гәдәм атса чох ямандыр.

Мәнә тәнбег әтмә артыг, кичийәм, гүсура баһма,
Ики үзлү, он дил олмаг мәнә бир бәлайи чандыр.

Нә гәдәр яранмыш олса өлчәк һамы ниһайәт,
Галачаг сәнин вичудун о һәмишәлик галандыр.

Сәнә сәчдә этдийимчүн дирийәм чаһанда, я рәб,
Бу һәмишәлик сәадәт мәнә өмри-чавидандыр.

Күнаһ эйләсә Низами бу тәәччүб иш дейилдир,
Ону сән бағышла, я рәб, бу гәзәйи асимандыр.

Бу кениш, көзәл һәятә сән ону әзәл етирдин.
Ону өмрүнүн сонунда бу һәгигәтә инандыр!





Рубаилар

Күд чамалын гой көрүнсүн, ат үзүндөн нигабыны.
Додагыны ач, бусэ вер, кал сорма неч несабыны
Суфиләрдән бир түк гәдәр кар көрмәдим өз эшгимә.
Бир аз мәстәм, верин ичим үзүмүн ал шәрабыны.

Сиз билин ки, әдаләтә архаланыр һәр бир зәфәр.
Һәр зүлдән, һагсызлыгдан ер үзүндә доғар зәрәр.
Өз эйбинә өртүк олур инсанларын сәхавәти.
Һүнәрләри пәрдәләйир гара фикир, пахыл кәсләр.



Севилмәйән һалым бу күн, сән көрүрсән нә һалдадыр.
Сәнин һүснүн мисилсиздир, мәним дәрдим зиядадыр.
Кейгубада, Кейхосрова мүйәссәр олмаян вәслин
Ода дүшүб даим янан башымызда бир севдадыр.

Сордун, эй чан, кимәм дейә, мәңи мәнзун көрән заман.
Чийәрләрим дәрд ойнағы, көнлүм дә ки, гандыр, инан!
Эшитдим ки, нәзәр гылыб охшайырсан ашигләри.
Сөйлә, эй чан, харичмийәм мән онларын сырасындан?



Эй көзүм, де, көрмөдинми бурдан чанан кэлди, кетди,
Фаган эдиб мән агладым, яр күлүб, ян кэлди, кетди.
Көңлүм чанын, чаным көңлүн этэйиндән япышдыса,
Неч бахмады бу фиргәтә, ярым яман кэлди, кетди.

Инди ки, мән һәсрәт галдым бу дүняда бир дилдара,
Сәйяһ кими үз гоймушам бу диярдан о дияра.
Өз көңлүмүн гәмләрини чийәримин ал ганийлә,
Чохдан бәри, һей язырам гайғы билмәз диварлара.

Сәнин ағыр гәм йүкүнү чәкә билмәз фәләк белә.
Ситәминдән ким ичинәр зәррә гәдәр десәк белә.
Бир һалда ки, ашигләрин сәнин эшгинлә чан верир,
Чан алмаға лазым дейил әзрайыл тәк мәләк белә.

Эй чананым, тәссүфләр айрылырам хидмәтиндән.
'Мәни һичрин ода салды, бу дәрди ми дуя билсән...
Зәни этмә ки, вәфасызам, ялан чыхдым өз әһдимә,
Лакин гуру бир әһд үчүн, нечә галым дүняда мән?!



Ней ахтардым, тапылмадын, эй Нұмайым, бәс нейләйим,
Қимә дейим, гара кечир күнүм даим, бәс нейләйим.
Мән билирәм, бу көзләрим бир дә сәни көрмәйәчәк,
Ал ганымла үз-көзүм де, юмайым, бәс нейләйим.

Эй мэләйим, ширин сөйлә, сөз шәкәрә чатмыш ола.
Бир әл тут ки, сәхавәтин зүлмү ердән атмыш ола.
Эй көзәлим, нәфәс гушдур, горхурам ки, уча бирдән,
Сән дадыма етән ердә, әчәл кәлиб чатмыш ола.



Чаванлыг һәр заман галмаз, әманәтдир билсән әкәр.
Бир дә кери дөнән дейил, өлүб кедән һәр бир нәфәр.
Йоргун гочаларын бели она көрә бүкүлүр ки,
Итмиш олан чаванлыгын сорагилә сүрүндүләр.



Гит'элэр

Ким дәрдини ялныз чәксә, тутгун олар о сәрбәсәр,
Өз өзүнә данышмагла, дейин, гәмми тәмизләнәр?
Яр, бағында бир күл битиб гәрибәдир билсэн әкәр.
Ягут кими ал чамалы нә көрсәнәр, нә кизләнәр.

Инсан өмрү вәфасыздыр, бир дүшүнүн, хәял әдин.
Өз хейирли ишинизлә әлләри хош игбал әдин.
Кәлди-кәдәр бу һәяты бир юхуя тимсал әдин.
Бары яхын танышларын көнлүнүсә хошһал әдин!

Мәчмәримиз янан заман уд ериндә инсан олур,
Көзәлләрин гәмзәсиндән бизим әлдә мин ган олур.
Йохса мейлин, көнүлсүзлүк, көздән ираг, яман олур,
Дост гатили десән бизә һаггымызда бөһтан олур.

Рәвамдыр мән аһ чәкәм, көнлүмү бир кәс алмасын,
Өмүр кедир, горхурам ки, сәбр әтмәйә күн галмасын.
Нейләйим ки, һәсрәтинлә аһым көйә үчалмасын?
Көрүм танры инсанлары бу севдая һеч салмасын.



Эй дилбэрим, күл чамалын көй үзүүн олмуш маһы.
Сияһ зүлфүн охшарында олмуш төвбэнин күнаһы.
Күнэш үзүн о заман ки, олур зүлфүн гэраркаһы,
Санки Чинэ гошун чэкир зэнчилэрин падишаһы.

Сэн, эй һури нэчабэтли, сандығында инчи парлар,
Сэндэн башга кимдэ вардыр бу не'мэтлэр, назлы никар?
Бу инчини дэнизлэрэ көстэрэрэк заман деди:
—Белэ дүрри яратмаға, дейин, сиздэ гүдрэтми вар!



*Мухтәлиф гәзәлләрдән әлдә әдилмиш
парчалар*

Мәнә бир йол көстәриниз мәсчид илә мейханәйә.
Онлар ясаг әдилмишдир мәним үчүн, билмәм нийә?

Мән мәсчидә кирәр-кирмәз: «Бу сәрхошдур» дейәр һамы.
Мейханәйә гоян йохдур: «Сән ичкидә хамсан» дейә.

Мәсчид илә мейханәнин арасындан кедән бу йол
Һара кедир, яхшы олар, әзизләрим бир сөз дейә.

Көзәлләрдән топ гачырдын, буһу өзүн көрдүн, көзәл,
Фәгәт аты кәл яваш сүр, хурамансан бу күн, көзәл.

Зүлм әйләмәк яхшы дейил, чәфа этмә инсанлара,
Ган төкмәкдә, чан алмагда фәләкдән дә үстүн, көзәл.

Ашыгларә мәрһәмәтсиз, чани олан диванында
Мән өзүмү өлдүрмәйи әмр эләдин өзүн, көзәл.





Бағ ичиндә көрәр-көрмәз, мәни ода яхан күлдү,
Илийимә гәдәр әсдим, күләндә чох яман күлдү.

Көй бахчалар хошһал олду, фәрәһләнди бу күлүшдән.
Чичәкләрин арасында чичәк кими бир чан күлдү.

Булутлар көз яшы төкдү, лакин енә сәһәр чағы
Тәр бәнәфшә ганатланды, көз ачды әргаван күлдү.

Мән һалымы сәнә дейим, сән мәрһәмәт әйлә, күлүм!
О чан алан көзләринә бир нәсиһәт әйлә, күлүм!

Әһмәт чәкиб айнада бир өзүн бах өз чамалына,
Нә кәл далаш-данла бизи, нә мәзәммәт әйлә, күлүм!

Гойма ки, мән бир дә кедиб архаланым өзкәсинә,
Кәл ситәмкар олма бунча, аз әзийәт әйлә, күлүм!



Бейтләр

Мүсәлманлар! Көнлүм енә шикаридир бир чананын.
Көрүм көнүл кәмәндиңә һеч кәс кирифтар олмасын!

Низами төк өз өзүндән бир азачыг үзаглаш ки,
Айрылыгыи вәслинә ет, гәмин дә гәмкүсарына!

Нечә дәфә чана кәлдим, кәл сорушма һеч сайыны,
Газанмадым күл әшгинни мин пайындан бир пайыны.

Көрдүм көзәл гончаларын арасында дурур мүдам,
Әлә бил ки, мән мәсчиддә ибадәтдә отурмушам.



Комментариләр

Сәһифә 15

«Карван эвидир гәмли көнүл эшг йолунда,
Бу дәрә итагы карваны-карвана етирди».

Иә'ни: идеал, мәгсәд угрунда гәлбим һәр заман гәмләрен карван-сарасы, мәңгиле олду; ена бу угурда көһнә дәрәләр, балаләр кечди, ениләрн кәлди.

Сәһифә 20

«Карван һәлә чатмамыш йолунда,
Көч нөвбәти кәлди чана етди».

Иә'ни: сәни көзләмәклә өмүр битди, өлүм кәлиб чатды.

Сәһифә 26

«Ена төвбә әвини эшг хәраб әтмәдәдир,
Ашыг ифтарыны севдә мейи-наб әтмәдәдир».

Бурада Низами дин вә онун тәләбләри илә инсаннн севкисини, шәхси арзуларынн бир-биринә зидд көрүр вә көстәрир. Мәгсәдә чатмаг үчүн динни йолундан чыхмаг лазым кәлир—демәк истәйир.

«Көнлүмә бир малайин севкисн од салды, онун
Ады Зөһрә, күн ону чаңи һесаб әтмәдәдир».

Низами бурада чох көзәл бир семантик чинас ишләдир. Зөһрә сөзү һәм онун севкилисини адыны, һәм дә Зөһрә улдузуну (Зөһрә—Венера—гәдим мифологиян көрә: эшг вә көзәллик иләһәси) билдирир. Ләкин биринчи Зөһрәнин (севкилисини) икинчи Зөһрәдән (Зөһрә улдузундан) даһа чох көзәл олдугуну көстөрмәк үчүн

ону күнөшлө мугайсө эдир вә онун күнөшдөн даһа парлаг олду-
гуну сөйлөйир.

Сәһифә 33

«Зүлфүнү бүк төвбә тәк күн батмамыш бир бусә вер,
Төвбәни зүлфүн кими сылдыр да, мей чәк сүбһәдәк».

Төвбә сөзүнүн үч мәнәсы вар: 1. Говсу гүзәһ (көй гуршагы), 2. Яй,
каман—ки, енә говсә бәнзәйир, 3. Төвбә (этмәк)—бир күнаһ вә
пис иш этмәкдән пешиман олуб, бир даһа этмәмәйә әһд этмәк.

Низами бу сөзү биринчи мисрәдә икинчи мәнәда ишләтмиш
«Зүлфүнү төвбә кими бүк, һалга-һалга эт» вә я «Яй кими бойһума
сары». Икинчи мисрәдә исә үчүнчү мәнәда ишләтмиш; Төвбәни
зүлфүн кими сындыр—йә'ни, мей ичмәйи төвбә этмишсәнсә, сөзүнү
кери ал, енә ич.

Сәһифә 35

«Руһаниләр гибләси олду, бу тәрсаё бах!
Һану мүсәлманчылыг—гибләйә, килсәйә бах!»

Бурада Низами ики дин арасында дурмушдур. Эйни заманда
диниң һөкмү илә көзәллийи гүвәттини мугайсә әдәрәк, икинчи-
синиң галибийәттини ә'тираф эдир. Тәрса—християн демәкдир. Ни-
зами христиан гызыны нәзәрә алыр. Органиалда «Мәним дилбәр
тәрсам (християн гызым) руһаниниң гибләсидир» дейир. Соһра
енә өзү суал эдир: «Гиблә һара? Кәлиса һара? Бу нә мүсәлманчы-
лыгдыр?». Көзәллийиң гаршысында мәсчидлә кәлисаның, христиан-
лыгла, мүсәлманчылыгың бир олмасымы вә я буларын һеч бири-
ниң әһәмийәти олмадыгыны көстәрир.

Сәһифә 36

«Хидмәт эт доғру, Әзано, Низами, дейәсән,
Маһмудун мәчлисинә дүшдү күзарым бу кечә».

Бурада Маһмуд—мәшһур Солтан Маһмуд Сәбүктәкин, Маһмуд Гәз-
нәвидир. Әзә да онун достудур. Бир рәвәйәтә көрә Әзә чох ағыл-
лы, зәки вә һәм дә чох сәдагәтли олдуғундан Солтан Маһмуд она
мәһәббәт бағламыш, яхындан дост олмушдур. Шаһрләр «Маһмуд
вә Әзә» адларыны там вәфа вә сәдагәт символу кими әсәрләрин-
дә гейд эдирләр. Өмәр Хәйям да дүнианың вәфасызлыгыны көс-
тәрмәк истәдикдә:

«Бу дүня билирәм кимсәйә сиррини демәмши,
Минләрлә Маһмуд вә Әзә өлдүрүшдүр», дейир.

Низами бурада Әзә онун сәдагәти вә төмизлийиң чәһәтдән алыр
вә онун кими олмага дә'вәт эдир.

Сәһ. 37

«Йол чәтин, дүня гаранлыг, атыны бир яна чәк.

Гов көнүл бағча-бағмыдан бу гара гаргалары,
Имтаһан әйлә, һума гушларыны мейдана чәк».

(Комментариләрин лүгәт һиссәсиндә «һума» сөзүнә бах.) Низа-
ми бурада: бу гаранлыг вә чәтин мүнһтдән, гара гаргаларын, фә-
ләкәт вә уғурсузлук яраданларын мүнһтиндән гуртулуб, сәәдәт
ахтармаға, наһлийәт әлдә этмәйә чалыш—дейир.

Сәһ. 40

Бу сәһифәдәки гәзәл, демәк олар ки, «Һәр шей һәрәкәт эдир,
һәр шей дөйишилир» фикрини шеирләшдирмәк үчүн язылмышдыр.
Низами бунун һәр мисрәдә бир-биринә зидд неггәләри гаршы-
лашдырыр вә биринчисиниң икинчисинә кечмәк зәрурийәтини
тәсдиғ эдир. Биринчи мисрәдә:

Сәрхошлук—һүшярлыг,

Икинчи мисрәдә:

Юху—ояғлыг,

Үчүнчү мисрәдә:

Бағлы галы—ачылачаг: (һапалылыг—ачығлыг),

Дөрдүнчү мисрәдә:

Дилбәр—дилдар,

Бешинчи мисрәдә:

Әғяр—чанан вә с.

Дөрдүнчү мисрә:

«Дилбәр бу саяғ кетмәз—дилдар олачағ бир күн». Бурада Ни-
зами дилдән көзәл бир поэтик прийомла истифадә эдир. Һәрәси
һәғиги вә мәчәзи оларағ ики мәнә верән дилбәр вә дилдар сөзлә-
рини әйни заманда һәр ики мәнәсында ишләдир.

Дилбәрни һәғиги мәнәсы көнүл апаран, мәчәзи мәнәсы севки-
лидир. Дилдарын исә һәғиги мәнәсы көнүл сахлаяң, мәчәзи мәнә-
насы енә севкилидир. Бу сөзләрин һәр икисини мәчәзи мәнәда
алсағ мисрәдән мәнтиғли бир мәнә чыхмаз: «Севкили бир күн сев-
кили олачағ».

Бу сөzlәрнн һәр икисннн һәгннн мәнада алсаг, мнсрәннн кө-
зәллнн тамам нтмнш олар: «Көнүл апаран бнр күн күнүл тутан
олачаг». Лакнн бу нкн сөзү йннн заманда һәм һәгннн, һәм мә-
чазн мәналарында гәбул әтсәк, о заман мнсрә чох көзәл бнр тә-
снр багышлайыр.

Сәһ. 41.

«Һәм ернн мәһсулу халг илә мұвафнф кәлмәдн,
Һәм дә улдузларла дүзкүн дөвр гылмаз аснчан».

Йә'нн: ер дә, көй дә нсаннн арзулары әлейһннәднр. Икннчн ннс-
рәдә оргнналда: «Фәләкдә дә улдузларнн гнранн намүнасыб олду»
шәклнннәднр. Гнран—яхнмлыг, нкн улдузун бнр бұрчда бнр-бн-
рннә раст кәлмәснднр кн, мұвәччнмләрнн фнкрннчә нәһс бнр һә-
днсәднр. Бәдбахтлннә вә уғурсузлуға сәбәб олурмуш. Ннзамн бу
ннамдан нстнфәдә әдәрәк бу образла заманнн нчннчән уғурсузлуғ-
ларыдан шнкайәт әднр.

«Бәндәлнкдә сәндән әскннднр бу султанлар һәмчә,
Бәндә ол бнр шәхсә кн, шәһлыгдан онда вар ншан».

Ннзамннн әсрнндә Азәрбайчанда һакнмләр тез-тез дәйнншләрдн.
Мүхтәлнф Шнрваншәһләр вә атабәкләр кәлнб-кәдәр вә һәрәсн
өлкәнн өз арзусуна табә әдәрдн.

Ннзамн бу бейтдә шәһларда нсаннн йәтпәрвәрлннн, әдәләтнн
олмадыгынн көстәрнр.

«Кнрлн пәдтарлар нчнндә гәлбн айдннлар да вар,
Бундән өтрү һәр гары күлдә көзү әйләр ншан».

—Күдүн нчнндә бә'ән од ола бнлднн кнмн, адсыз сансыз адам-
лар нчнндә дә гәлбн ншыгылар, йохсуллар нчнндә дә руһән зән-
ннәр оланлар, кәдә сайыланлар арасында да солтанлыға лайнф олан-
лар вар.

Сәһ. 46.

«Пәнчөләшсә фәләйнн шнрн илә ер өкүзү,
Вармы онда бр пүнәр, сонра мұснбәтдә олар».

Фәләйнн шнрн—Аслан бұрчү, күнәш дөврәснндә олан 12-чн бұрчүн
бешннчнснднр. Ер өкүзү—мөвһумата ннананларын ә'тнгадына кө-
рә ернн алтында бнр өкүз вармыш, күрәмнз онун бунузалары үс-
түндә даянчырмыш. Бу нфәдәләр бурада мәчазн мәнада алынмыш-
дыр: ернн көй илә, йә'нн нсаннн тәлә илә вурущмасы үчүн
онда аслан чәсарәтн олмалыдыр.

«Горхурам, ханн үрәкләр долудур дүняда,
Өкүз үстүнлүк әдәр, ннр дә хәчәләтдә олар».

Йә'нн: дүняда ханн адамлар аз дейлндр. Горхурам аслан үрәк-
лнләр алычәнаблыг көстәрә, өкүз башлылар хәянәт әдәрәк, онлара
галнб кәлә.

«Хызр тәк тәрк әлә Багдадыны бу дүняннн,
Аягың Днчлә үчүн көрпү дәягәтдә олар».

Багдад—орта әсрләр шәргнннн ән бөйкү вә мөшһур шәһәрләрнн-
дәнднр. Багдадын нкн нссәсннн бнрләшднрән 250 метр узунлу-
гында бөйкү бнр көрпү вар. Дннн легендая көрә Хызр (тарнхн
адлар нссәснндә Хызр сөзүнә бахын) днрнлнк сую нчннш вә
даннн һәятә чатмыш, ләкнн көзә көрүнмәз, йә'нн заһнрн дүнянн
тәрк әднб, ялынз батннн аләмдә олурмуш. Һәм гуруда, һәм дә суда
кәзнрннш. Ннсанлара ярдәм әднрннш. Онлары фәләкәтдән гур-
тарырмыш. Суюн үзү илә кәдәркән батмазмыш.

«Тәпмаз һәр аһ чәкән сннә Кәлнмнн одуну,
Хызр тәк һәр су нчән санма кәрәмәтдә олар».

Кәлнм Мусанын ләгәбндр. (Тарнхн адлар нссәснндә Кәлнм
лә Хызр сөзләрннә бахын). Дннн рәвәйәтә көрә Муса говмуну имана
кәтрндрнн заман, говму онун аллаһыннн үзүнү көрмәк нстәмәнн,
аллаһ исә Мусанын хаһншн илә күчлү бнр нур шәклнндә парлайыр,
парлаглыгы илә көзләрн гамашдыран бу нуру һеч кас көрә бнлмә-
йнр. Бу легенданы белә шәрһ әднрләр: һәр адам һәгнәтн көрүб
анлая бнлмәз. О ялынз тәк-тәк дәрнн әлм саһнбләрннә бәлн олар.

Тарихи вә әфсанәви адлар

1. **Г ы з ы л А р с л а н**—Салчугиләр дәвләти заманында Азәрбайҗанда һүкүмәт сүрмүш атабәк әмирләринин үчүнчүсүдүр. Азәрбайҗан атабәйләринин дәвләти Мәликшаһ Салчугинин әмирләриндән Шәмәсәддин Атабәк Әлдәниз тәрәфиндән 1160-чы илдә гурулуб, 1225-чи илә гәдәр 65 ил сүрмүшдүр. Бу мүддәт ичәрсиндә 5 әмир һөкүмдар олмушдур. Шәмәсәддин Әлдәниз, Чаһанпәһләван Мәһәмәд, Гызыл Арслан Осман, Әбубәкр, Мүзәфәрәддин Өзбәк, Гызыл Арслан вә атабәкләр сүләләсинин баниси олан Шәмәсәддин Әлдәнизин икинчи оғлудур. Гардашы Чаһанпәһләван Мәһәмәддин вәфатындан сонра әмирлийә кечмишдир. 1186-чы илдән 1191-чи илә гәдәр Азәрбайҗанда һүкүмәт сүрмүшдүр.

Гызыл Арслан Әһситанын Ширваншаһлыгы заманында Шамаһны алмыш, Әһситан бу заман өз пайтахтыны Баһыя көчүрмүшдүр.

Низами «Хосров вә Ширин» әсәрини Гызыл Арслана тогдун өтмишдир. 1186-чы илдә Гызыл Арслана көрүшдүбү һаггында Низами «Хосров вә Ширин»ин сонунда языр.

2. **Д а в у д**—Д а в у д и н нәғмәси. Давуд дин тарихләриндә гәдим йә уилләрин һәм пейғәмбәри, һәм дә падишаһы адланыр. Рәвайгәтә көрә Давудун чох хош вә тәсир әдичи сәси вар имши. Одур ки, кәзәл сәсләри тәриф өтмәк истәдләкә ону Давудун сәси (Ләһни-Давуд) илә мүғайисә эдилрләр.

3. **Ә я з**—(66-чы сәһифәйә бах).

4. **Ә һ с и т а н**—(Ширваншаһ вә Гызыл Арслан сөзләринә бах).

5. **И б н М ү г л ә** (866—доғулуш) Мәһәмәд ибн Әли, әрәбләрин ән мәшһур хәтәт вә шаирләриндәндир. Әрәб язсыаны куфи хәтәтдән нәсхи хәтәтә (чап язсына) кечирмишдир. Ибн Мүглә көзәл язмагда (һүсн хәтәдә—коллиграфийада) зәрбилмәсәл дәрәчәдә дилләрдә мәшһур олмушдур. Багдадда анадан олмушдур.

Мүхтәлиф сияси вәзифәләр дашымыш, узун заман халифәни вә зирин олмуш, ләкин интригалара дүшәрәк сүркүн әдилмиш, малы мүсадира олунмуш, һәбсә алынмыш, сағ әли кәсилмиш, һатта ахырда дилини дә кәсмишләр. Ниһайәт әзаблар, яралар ичиндә өлмүшдүр. Ән мәшһур вә бариз сифәти исә көзәл хәтәтәт олдуғудур ки, Низами дә бурада мәһз бу чәһәти гәйд әдир.

6. **И б н Һ а н и** (937—973).

Әндәләсин ән бөйүк философ шаирләриндән олмуш. Дивани вардыр. Либерал вә динә лагәйд бир адам олдуғундан тәәссүбкәшләрин һүчүмуна мәруз галмыш, өз вәтәнини тәрк өтмәйә мәчбур олмуш, ниһайәт 973-чү илдә 36 ишында икән өлдүрүлмүшдүр. Низами Ибн Һанинин көзәл бир сөз устады олдуғуна ишарә әдир.

7. **Й ә з д к ү р д**—(вә я Й ә з д ч ү р д). Иранын Сасаниләр сүләләсиндән үч падишаһын адыдыр. Булардан ән мәшһур үчүнчүсүдүр ки, Низами бууну нәзәрдә тутур. Бу, Сасаниләрин 29-чу вә сон һөкүмдары олмуш. 632-чи илдә тахта чыхмыш. Әрәбләрин Ираны фәтһ вә зәбт өтмәси бууну вахтында олмуш. 20 ил һүкүмәт сүрмүш, Иранын әрәбләр тәрәфиндән истиләсы заманы өлдүрүлмүшдүр.

8. **К е й г у б а д**—Иранын гәдим падишаһларындан Кейләр сүләләсинин биринчи падишаһы олуб, бу сүләләнин баниси сайылыр. Рәвайгәтә көрә гырх бир ил һүкүмәт сүрмүш.

9. **К е й х о с р о в**—Иранын гәдим падишаһларындан Кейләр сүләләсинин үчүнчү падишаһы сайылыр. Шаһнамәйә көрә Сиявушун оғлу, Кейкавусун нәвәсидир. Кейкавус ону өз еринә падишаһ гойдуғдан сонра Кейхосров атасыны өлдүрмүш олан Туран һөкүмдары Әфрасиябын (йә'ни ана чәһәтдән өз бабасыны) үстүнә гошун чәкиб ону өлдүрәрәк, атасынын интигамыны алдығы рәвайгәт олунур. Иранын гәдим падишаһларынын ән бөйүкләриндән сайылыр. Рус вә гәрб дилләриндә Кейхосрова чох вәхт Кир дейилир.

10. **К ә л и м в ә я К ә л и м ү л л а һ**—Йәһудиләрин пейғәмбәри олан Мусанын ләгәбидир. Мә'насы—сөз дейилән, хитаб олунандыр ки, бу да аллаһын онуна (Муса илә) данышмагы рәвайгәтини билдирир.

11. **К у р х а н**—Чин падишаһларындан бирисинин адыдыр. Бу ад Бәһрам Кура да верилир. Низами дә бу икинчи мә'надә ишләтмишдир.

12. **М а һ м у д** (66-чы сәһифәйә бах).

13. **М ә с и һ**—Исанын ләгәбидир. Мәсһна да дейилир. Дин тарихләриндә Исанын нәфәси өлүнү дирилтәдийиндән данышылыр.

Эдәбиятта Исаның нәфәси ифадәси нисана ени руһ кәтирән, тә-
сирли, бәдин сөз символу кими ишләнир.

14. Н у ш и р а в а н—Ираның гәдим шаһларындан Сасани-
ләр сүләләсиниң 20-чисидир. Әрәбләр ону Кисра, юнлилар Хос-
ров адландырмышлар. Бу ад, сонралар, Гейсәр шәклиндә Нушира-
ваның өвладына үмуми бир ад кими верилимишдир. 48 ил һөкмранлыг
сүрмүш. 531-чи илдә тахта чыкыб Рум, Туран, Индистан вә баш-
га өлкә гошунлары илә мұһарибәләр этмиш, о чүмләдән мөздәки-
ләрлә ишдәтли мұбаризә апарыб, бу һәрәкаты ятырмышдыр.
Шәрг әдәбиятында «бөйүк» вә «адил» (Нуширван Адил) ләгәб-
ләри илә мәшһур олмушдур.

15. Р ү с т ә м—(Рүстәм Зәл, Зәл оғлу Рүстәм) иранлыла-
рын ән мәшһур легендар гәһрәмандыр. Даһа кәич икән бир сы-
ра харүгүләдә һүнәрләр көстәрмиш. Иранлыларын нағылларына
көрә куя Рүстәм бир чох дәншәтли дивләри вә филләри өлдүр-
рәк, халгы онларын һүчмундан хилас этмишдир. Рүстәм Кейгу-
бад, Кейкавус, Кейхосров заманларында бир чох мұһарибәләрдә ол-
муш, бөйүк гәһрәманлыглар көстәрмиш. Фирдовсиниң «Шаһнамә»-
синиң бир чох һиссаләриндә Рүстәмин гәһрәманлыглары төсвир
олунур. Ләкин Рүстәм һаггында дейилән бу гәһрәманлыглар һама-
сы она аид олмайыб мұхтәлиф гәһрәманларын иши олмуш. Оду-
р ки, Рүстәм ады чох заман гәһрәманлыг вә пәһләванлыг символу
кими дилләрдә долашымышдыр.

Н и з а м и:

«Гоншумуздуурса тәмә, вардыр билик тәк даргамыз, Нейләр ағ
дивләр бизә, вар биздә Рүстәм пәһләван» демәклә, нисаның тәмәнин
ағ дивә, билийн, әлини исә Рүстәмбә бәндәдир. Рүстәм ағ дивә га-
либ кәлдийн кими, билийин дә тәмәә галиб кәләчәйини сөйләйир.

16. С ү л е й м а н—Давудун оғлудур (Давуд сөзүнә бахын).
Гәдим йәһудиләрин пейгәмбәри саймыр. Әйни заманда онларын
падишаһы олдуғу вә һейванларын, гушларын, балыгларын дилини
билдийн, онлара һөкм әтдийн рөвайәт олунур. Енә рөвайәтә көрә
тачирләр мұхтәлиф мәмләкәтләрдән Сүлейманың мәмләкәтинә гий-
мәтли шейләр, мәдәнләр дашымышлар. Беләликлә Сүлейман дөв-
ләт вә дөбдәбәси илә бөйүк бир шөһрәт газаныш, ағызләра дүш-
мүшдур.

Низаминиң бу шеирләриндә Сүлейманың әви ифадәси дә буна
ишләрдир.

17. Х и з р—Дини легенда үзрә пейгәмбәрләрдән биридир ки,
бизим халг нағылларында Хыдыр Нәби адланыр. Онуң һаггында

мұхтәлиф рөвайәтләр вә легендалар вар. Эдәбиятта вә әфсанәләр-
дә Хызырын ады һәр шейдән чох Аби-һәят (Дирлиак сую) илә баг-
лыдыр.

18. Ш и р в а н и ш а һ—Азәрбайчаның Ширван һиссәсиндә
11-чи әсрдән 16-чы әсрә гәдәр һүкүмәт сүрән мұхтәлиф һакимләр
өзләринә бу ләгәби вермишләр. Ширваншаһлар ики династия бә-
лунур: Бирн кәсраниләр ширваншаһлары, икинчиси Дәрбәнд дина-
стиясиниң ширваншаһлары. Ширваның мұхтәлиф дөврләрдә һүдуду
мұхтәлиф олмушдур. Үмумийәтлә Ширван Азәрбайчаның тәхминән
ашағыдаки сәрһәдләрә малик олан һиссәси адландырылмышдыр:
чәнубдан Күр нәһри, гәрбдән Кәңчә (Кировабад) вә Нухая бир гә-
дәр галмыш; шимәлдан Дәрбәнд гәдәр олан ерләр. Ширваншаһ-
ларын мәркәзләри Шамаһы вә Бақы олмушдур. Ширваншаһлар өз-
ләринә Мәлик, Хаған, Гаан, Ширваншаһ, бә'зән дә Ираншаһ ләгә-
бини вермишләр. Ән чох ябылмыш вә мәшһур ләгәбләри исә Шир-
ваншаһдыр.

И М ә н у ч е һ р илә онун оғлу I Әһситаның дөврү Азәр-
байчан әдәбиятынын гызыл дөврү олмушдур. Мәнучеһри (һаким-
лийн 1120—1149 илләр) сарайы бир чох бөйүк шаирләрин Әбүл-
Үлә, Фәләки, Хагани вә с. топланма ери олмушдур. Буна көрә
Мәнучеһри «бөйүк хаған» адландырырлар.

I Ә һ с и т а н күрчү гызындан доғулмушдур. Күрчү һөкм-
ләры II Давид өз гызы Тамараны II Мәнучеһрә вермишдир. Әһси-
тан ондан олмушдур. Хагани Әһситан сарайынын шаири олмуш,
ләкин сонра онун гөзәбинә тутулуш, һәбс әдилмиш, һәтта иш
өлдүрүлмәйә гәдәр чатыш, ама иһайәт азәд әдилмишдир. Ни-
сами «Лейли вә Мәчнун» әсәрини Әһситана иттифәһ этмишдир.

Лүгәт

А б и д а н—Обдан, я оvdан, су олан ер.

Б э л э с а н—Мисрде битөн бир ағачдыр ки, онун ягы да бу адла адланыр. Гәдим тиббдә бу ағачын ягы дәрман оларак ишләнлирди. Низами:

«Бәләсән ягы көзәлсә о мәним дилим тәк олмаз»
демәклә өз шеирләрини эшидәиләрин көнлүнә дәрман олду-
гуну сөйләйир.

Б и д а р—Ояг—«Илләрчә ятан бөхтим бндар олачаг бир күн»,
йә'ин; бир күн бөхтим айылачаг, мәгсәдимә чатачагам.

В а л е н—Һейран, мат.

В э с м э—Гаша чәкилән боя, растик.

Д а в э р—Һаким, һөкмдар, шаһ.

Д и л з а р—Аглаян гәлб, илләйән көнүл.

Д и л к ү ш а—Көнүл ачан, руһа фәрәһ верән.

Д и р и л и х ч е ш м э с и—Аби-һәят чешмәси—Мифология
көрә зүлмәтда олан судур ки, ону ичән куя өлмәзмиш. Низами:

«Дирилик чешмәсидир ләбләрин, әй назлы һикәр»
демәклә: сәнин додагларыны өпән өлмәз демәк истәйир,
көнчлик вә көзәллийән әбәди сәммәз руһуну тәрәннүм әдир.

Д и ч л э—Месопотамияда ики бөйүк нәһрин бирисини адыдыр.
Икинчиси исә Фәратдыр.

Ә р г у в а н—Көзәл, гырмызы бир чичәк.

Ә р г ә н у н—Нәфәсли бир мусиги әләти.

Ә р м э г а н—Пешкәш, һәдийбә.

З э б а н—дил.

З э б у р—Давудун (тарихи вә әфсанәви адлара бахын) китабы
Давудун Ибраһи дилиндә язылмыш илаһиләри, миначатлары
мәчмүәсидир. Бир чох дилләрә тәрчүмә әдилмишдир. Давуд
Зәбуру көзәл сәслә охуярумуш.

З ә н д х а н—Зәнд охуян, зәнд-мәчүси динини баниси олан
Зәрдүштүн китабынын адыдыр. Буна Зәнд-Авеста да дей-
лир.

Н и з а м и:

«Мән өзүм фәсәһәт илә охусам зәбуру һәркәһ,

Кәсәрәм о мө'бидиң мән дилиңи ки, Зәндкандыр»

дедиклә өзүңү Давуда, әсәрләрини Зәбура, башга шаирләри
исә Зәнд-Авести охуян мө'бидләрә (Зәндхан вә Мө'бид сөз-
ләринә бах) бәзәдир.

З и н һ а р—Сағын, аман.

З ү н а р—Үмуми мө'наси ип. Хүсуси мө'нада зүннар—бүтпә-
рәстләрини вә атошпәрәстләрин белләринә бағладыглары ипә
дейлир. Низами исә бурада үчүнчү мө'нада ишләтмиш. Вах-
тилә христиан кешилләрини заһидчәсинә вә дүнянын лә-
зәтләриндән пәрһизкаранә яшамаг әләмәти оларак, чылпаг бә-
дәнин үзәринә бағладыглары түкдән габа вә сәрт бир гур-
шаг.

И г б а л—Тәле; игбалын олмасы—бөхтин ачылмасы, ишин дүз
кәтирмәси.

П ө м ә н у л д у з у—Сүһейл улдузу. Бу улдуз яй айнын со-
нунда догар. Бу улдуз догдугдан сонра һаванын истиси дү-
шөр. Халг ичәриндә бу вахт—гуйруг догду адланыр.

«Йәмән улдузундан артыг һүнәрим һәсәд йыхандыр»
демәклә өзүңүн пахыллара гаршы гәлибийәтәни Пәмән ул-
дузуну истийә гәлибийәтлә ифәдә әдир.

П ө м и н е т м э к—анд ичмәк.

К э н ч—Хәзинә, дөфинә.

К р н б а н—Яха,

М а һ—Ай, гәмар.

М е й и - н а б—Саф шәраб.

М о а н и—Вә я әлми-мәани. Әрәбләрдә синтаксисин ичә мәсәлә-
ләриндән бәһс әдән бир әлм олмушдур ки, әйти заманда
бәдин әдәбийәт гайдалары илә бирликдә өйрәдилир. Низами:

«Мәном ол шәһи-мәани ки, фәзиләтим әяндыр»

дейркен бу элмэ там мө'насы илэ саһиб олдугуну гейд эдир.

М ө с и һ а м ө ч ү з ү—(Тарихи адлар һиссоснидэ Мөснһ сөзүнэ бахын).

М э ч м э р—Бухурдан, аташдан, мангал.

М ө ' б и д—Зардушт динини руһани башчысы.

М ү г—Мөчүс, аташпәрөст. Шенрдэ Гири-мүган ифадәси «мей-ханачы» мө'насында, мөчәзи мө'нада исә «Гири мүган» мүршид, тәригөт башчысы мө'насында ишләннр.

Н ө г м ө й и н-Д а в у д—(Тарихи адлар һиссоснидэ Давуд сөзүнэ бахын).

Н ө в а з и ш—Охшама, көнлүнү алма.

Н ө к һ ө т—Гоху, һәр шейни өзүнэ мөхсус гохусу.

Н и к а р—Рәсм, тәсннр, шәкил; мөчәзи мө'нада—көзөл севкиля.

Н и һ а н—Кизли.

П а с и б а н—Көзәтчи, нөзәрәтчи, кечә гараулчусу.

П ү и һ а н—Кизли.

Р а һ—Иол.

Р ә с м и с и т ә м к ө р и—Зүлм этмә әдәти.

Р у й, р у—Үз.

Р ү х с а р—Янаг.

С а г ә р—Гәдәһ, һиялә.

С ә м—Зәһәр, агу.

С ү л е й м а н ы н э в и—(Тарихи адлар һиссоснидэ Сүлейман сөзүнэ бахын).

Т ә н и р—Ишнгландырма, нурландырма.

Т ә р с а—Християн, («руһаниләр гнбләси олду бу тәрсаһ бахә» бурада тәрса көзөл христиан гнзы мө'насында ишләдилмишдир.

У д—Уд сөзүнүн ики мө'насы бар: бири мусниг әләтнини адыдыр, икинчиси Гиндистанда битон бир ағачдыр ки, янада көзөл гоху верир. Бурада икинчи мө'насында ишләдилмишдир.

Ү м м а н—Бөйүк дөниз; Әрәбистан ярымадасындан Гинд саһил-ләринә гәдәр кедон ачыг дөниз; Әрәбистанда ер ады.

Х ө н д а н—Күлән, шад.

Х ө с м—Дүшмән, ягы.

Х ө й з ә р а н—Мебел гайрылан бир гамыш нөвүдүр ки, исти өл-көлөрдә битир, бамбуг ағачы.

Х ү р а м а н—Наз вә әда илэ салланараг йүрүйән.

Х ү т ә и н—Хүтәли, Хүтән—Чиндә Хүтән дәрә һәһри саһиләндә бөйүк вә мөһнүр бир шөһәрин адыдыр. Ипәк вә памбыг мән-сүчатнын тичарәт мәркәзләриндән олмуш. Хүтәни әтра-фында мишк чейранлары чох олдугундан бу шөһәр чохдан бәри мишки илэ мөһнүр олуб дүниән һәр тәрәфинә мишки бурадан апарырлар. Мишк Хүтәни әтрафында олан бир чинс чейраны көбәйиндән чыхан көзөл гохулу бир маддәдир ки, ән мөһнүр әтирләрдән саймылар. Хүтәни әһалиси ағ олур. Низами дә бурада она ишәрә эдир.

Һ ө б ә ш—Әслиндә өлкәни адыдыр ки, биз һәбәшистан дейирик. Бурада исә һөбәш, һәбәшистанлы мө'насында ишләдилмиш-дир. һәбәши—һәбәшли демәкдир. һәбәшиләр әсмәр олурлар, амма бурада гара мө'насында ишләдилмишдир.

Һ ө м д ө м—Дост, ашна, йолдаш.

Һ и ч р—Айрылыг, һичран.

Һ и ф з г ы л—Гору.

Һ ү м а—Бөйүк океан адаларында олан бир гушдур ки, чәһнәт гу-шу адалыр. Халг арасында буна дөвләт гушу да дейирләр. Мөчәзи олараг бу гуш хөшбәхтлик, мүнәфәғһийәт символу мө'насында ишләннр. Куя гәдим заманда халг падишаһ сеч-мәк үчүн топланармыш, бу гуш кимни башына гонсаймыш ону падишаһ сечәрләриниш.

Ч а к ө р—Нөкәр, гул, көлә.

Ч а в и д а н—Дани, һәмнишәлик, әбәди.

Ш а я н—Лайнғ.

Ш ә р а р—Шәрарә—Гығылчым.

Ш ө һ л а—(Көзләри шөһлә) ала көзлү, алакөз.

Ш и р и н з ә б а н—Шириндилли.

Ш и т а б ә т м ө к—Тәләсмәк.

КИТАБЫН ИЧИНДЭКИЛЭР.

Сэл.

Мүгэдднэ 5

Газаллар: чевирэнн

Сэнэм, эй көзүм фэдасы бизэ бир кэтир сафа сэн.	Ч. Хэندان	11
Нэр кечэм оладу кэдэр, гүссэ, фалакэт сэисиз.	Ч. Хэндайн	12
Кечэ кечмиш, мэнэ кэл, бир мэнтабан ол сэн.	Ч. Хэندان	13
Нэ көзэл, нэ хош кэлибдир белэ даими гэмни, яр.	Ч. Хэندان	14
Вэслин нэвэси өмрүмү сон ана етирди.	Э. Ваһид	15
Сэисиз өлүрэм, никар, тез кэл.	М. Дилбази	16
Кэр грурун йох исэ лүтф элэ, мейханэйэ кэл.	Ч. Хэندان	17
О мишк теллэрини сэини мээһэби дилбэри тутуб.	Ч. Хэندان	18
Ашигэм эмрини вер, ашиги налана, күлүм.	Ч. Хэندان	19
Көйлүм ситэминилэ чана етди.	Э. Ваһид	20
Эй күдэр үзлү севкилим, сэрви хураманым мэним.	Ч. Хэندان	21
Үзүн мүштагийэм, эй дост, көрүмээсэн нэдэн бир ан.	М. Дилбази	22
Һүсүнү көзэл айэтлэри, эй севкили чанан.	М. Дилбази	23
Көрүн, өнүндэ ашигини шири нечо шинкар эдэр.	Р. Никар	24
Енэ тобо эвини эшг хэрэб этмэдэдир.	Ч. Хэندان	25
Көзүм айдын, көзүмэ сурэти-чанан көрүнүр.	Ч. Хэندان	26
Афэрини һүсүнэ мэн бир белэ дилбэр истэрэм.	Р. Никар	27
Дилэйирдим мэнэ сэн бир кечэлик яр оласан.	Р. Никар	28
Кечэ хэлвэтчэ бизэ чешми хумар кэлмиш иди.	Ч. Хэندان	29
Мэним тэк көһнэ бир досту нечин гэмхар сахларсан.	Э. Ваһид	30

Сэн о сан, ондан да яхшы, мэн дэйишдим чох яман.	
	М. Дилбази 31
Бу кечэ ятмаг нэдир, хошдур кеф этмэк сүбнэдэк.	
	М. Дилбази 32
Шэм'и сөндүр дэхи, пэрванэ, ки, ярым кэлдй. Ч. Хэидан	33
Руһанилэр гиблэси олду, бу тэрсайэ бах.	Э. Ваһид 34
Енэ мейханэйэ дүшмүшдү күзарым бу кечэ. Ч. Хэидан.	35
Һэбэшэ бир охшайыркэн, көзэлим, о хэтти халын.	
	Э. Ваһид 36
Сачларын дагныгмыдыр, дүнямы я карым мэним. Э. Ваһид	37
Йол чэтин, дүня гаранлыг, атыны бир яна чак Ч. Хэидан	38
Сэрхошлуг эдэн дөвлэт һүшяр олачаг бир күн. Э. Ваһид	39
Нэ хош чандыр, о чан чан раһэт эйлэр.	Э. Ваһид 40
Эшг дер: „Ат Кэ'бэни, кэл талиби-бүтхана ол“.	Э. Ваһид 41
Эдэрсэ ашиги чаһил мэээмэт.	Э. Ваһид 42

Гэсидэлэр.

Чыхды һэм зэнкин сэдасы, һэм дэ көчдү кариван. Э. Ваһид	43
Вахты кэлмиш, фэлэйин зэрлэри һейрэтдэ олар. Э. Ваһид	45
Мэнэм ол шэһи мэани ки, фэзилэтим эиндыр	Э. Ваһид 48

Рубаилэр.

О. Сарывэлли 52

Гит'элэр	58
Мүхтэлиф гэээллэрдэн элдэ эди. тийшчәрчәлар	61
Бейтлэр	63
Комментарилэр.	65

